

Т. В. ВРОНСЬКА (Київ), Т. С. ОСТАШКО (Київ)

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ЗАРУБІЖНИХ ПОЛІТИЧНИХ ТА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В АКЦІЯХ ПРОТЕСТУ 30-х рр. ХХ ст. ПРОТИ ГОЛОДОМОРУ В УСРР

Українська еміграція була невід'ємною складовою суспільно-політичного життя українського народу. Українці за кордоном відігравали важливу роль в узагальненні досвіду та переоцінці подій доби національно-визвольних змагань, пропаганді українського питання перед зарубіжною громадськістю, продовжували пошуки шляхів до державної незалежності. Водночас у полі зору українських емігрантів постійно були події на батьківщині. На відміну від дореволюційної української діаспори, де переважали економічні (заробітчанські) верстви, українська еміграція, породжена поразкою національно-визвольної боротьби 1917—1920 рр., мала яскраво виражене політичне спрямування. Останнє було значною мірою зумовлене виїздом з України провідників політичних організацій та урядових структур доби Центральної Ради, Української Держави, Директорії й Західно-української Народної Республіки, значної частини національної політичної, наукової та культурної еліти, вояків Армії УНР.

Українці в еміграції, які створили свої осередки в усіх країнах Європи, США, Канаді та Латинській Америці, попри відмінності у традиціях, релігії та культурі між різними територіальними гілками, соціальному походженні й рівні освіти, незважаючи на внутрішні політичні суперечності, зберігали національну солідарність, спільність інтересів щодо драматичних подій у своїй батьківщині. Серед цільних напрямків роботи української еміграції знаходилась інформаційно-пропагандистська діяльність у світі, зокрема в Лізі Націй, з метою критики більшовицької влади, викриття злочинів сталінського режиму. Не залишилася вона байдужою і до великої трагедії України — голодомору 1932—1933 рр.

Прикметним і безумовно позитивним явищем тогочасної діяльності всієї української спільноти за кордоном стала її консолідація у зв'язку з драматичними подіями в Україні. Відкинувши політичні амбіції та руйнівні ідеологічні суперечки, представники політичних партій і громадських об'єднань спільними зусиллями прагнули досягти бажаного міжнародного резонансу з приводу страшною трагедії, яка розгорнулася на їх батьківщині.

Питання участі українських зарубіжних політичних та громадських організацій в акціях протесту 30-х рр. проти голодомору в УСРР висвітлювали у своїх працях виключно вчені української діаспори. Всебічне вивчення ця проблема знайшла у монографії М. Марунчака “Нація в боротьбі за своє існування 1932 і 1933 в українській діаспорі” (Вінніпег, 1985), статтях В. Душника “Реакція і протести української еміграції під час голодового голокосту в Україні. Поширена версія доповіді, зачитаної на конференції ТУІГА про штучний голод в Україні 1932—33 рр.,” Нью-Йорк, 19-го листопада 1983 р. й О. Питляра “Відгук Великого голоду серед українців на заході” у часописі “Визвольний шлях” (1984, кн.2). Окремим аспектам діяльності української еміграції з організації акцій протесту проти голодомору в УСРР були присвячені статті в українській зарубіжній пресі (“Тризуб”, “Розбудова нації”, “Український націоналіст”, “Український голос” тощо) та узагальнюючих працях з історії українського громадсько-політичного життя в еміграції (Половецький П. Співучасники Сталіна в голодовому народобивстві 1933 р. — Мюнхен,

1955 ; Мірчук П. Нарис історії ОУН. — Денвер, б/д; О.Шульгін. Без території. Ідеологія та чин уряду УНР на чужині. — К., 1998) й ін.), а також у мемуарній літературі (Бойко Ю. Націоналізм на східноукраїнських землях у добу Коновальця // Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1974; Онацький Є. У вічному місті. Записки українського журналіста. 1933 рік. — Торонто, 1983) і збірнику спогадів “Великий Голод в Україні: Збірник свідчень, спогадів, доповідей та статтів, виголошених та друкованих в пресі в 1983 році на відзначення 50-ліття голоду в Україні в 1932—1933 роках” (Торонто, 1988).

У даній статті автори намагалися узагальнити досвід вивчення українською зарубіжною історіографією питання участі українських зарубіжних політичних і громадських організацій в акціях протесту 30-х рр. проти голодомору в УСРР та за допомогою широкого кола нових архівних і друкованих матеріалів більш ґрунтовно і системно розкрити запропоновану проблему.

Дезінформація і приховування правди радянською владою про страшні події в Україні не змогли стати на заваді збиранню фактів щодо справжнього стану речей в українському селі. Державний центр (ДЦ) УНР в екзилі, уряд якого після вбивства у 1926 р. С. Петлюри очолював відомий український політичний і державний діяч А. Лівицький, об’єднав навколо себе чи не найчисленнішу українську еміграцію, колишніх військовослужбовців Армії УНР, представників української дипломатичної служби за кордоном доби Директорії, науковців, викладачів і студентської молоді вищих українських шкіл у Польщі, ЧСР та ін. ДЦ не втрачав жодної нагоди надати об’єктивну інформацію міжнародній громадськості або від імені цілої нації висловити протест проти вандалізму, що чинився комуністичною владою на українських землях.

Ситуації в УСРР були присвячені численні публікації пресового бюлетеня екзильного уряду. Було видано спеціальний комунікат французькою та англійською мовами про голодомор в Україні, який привернув до цього лиха увагу світової громадськості, хоча і не в такому масштабі, як того прагнула унерівська еміграція.

Інформацією про події в Україні безпосередньо займалися два осередки екзильного уряду — варшавський і паризький. При Українському центральному комітеті у Варшаві було спеціально створено окрему організацію, яка опікувалася не лише справою пропаганди, а й практичною допомогою голодуючим в УСРР. Її очолював відомий український громадсько-політичний діяч і вчений Л. Чикаленко. Французький осередок представляв О. Шульгін, який за часів Директорії очолював у Парижі українську дипломатичну місію, а у 1930-х рр. — екзильне Міністерство закордонних справ УНР, мав зв’язки з впливовими чинниками в цій країні, а також у Лізі Націй. У Парижі діяла Головна еміграційна рада (ГЕР), якою було засновано спеціальний комітет у складі: О. Шульгіна (голова), І. Косенка й О. Удовиченка (заступники), М. Ковальського (секретар), Г. Келер-Чикаленко (представниця в Женеві)¹. Комітет готував звернення до всіх світових гуманітарних організацій, подавав відомості до преси і випустив у Парижі брошуру французькою мовою “Голод на Україні”.

Перші політичні прогнози ДЦ УНР в екзилі щодо можливості виникнення штучного голоду в Україні з’явилися ще у червні 1930 р. Представники українських еміграційних об’єднань і політичних угруповань звертали увагу світової громадськості на небезпеку виникнення голоду в Україні внаслідок колективізації. Саме тоді був оприлюднений заклик Головної

еміграційної ради, в якому на тлі висвітлення справжнього становища українського села обґрунтовувалися застереження щодо торгівлі іноземних держав з СРСР, зверталась увага на фінансові труднощі в ньому, які вирішуються за рахунок союзних республік і в першу чергу України шляхом системи примусового продажу збіжжя, реквізицій. “До всього лиха додається тепер уславлена колективізація села, утворення хліборобських комун, що абсолютно протирічить індивідуальному духові українського селянства, — наголошувалось у зверненні ГЕР. — У нього віднімають, на користь комуні, його худобу, його знаряддя господарські, все його добро, що його він надбав довгими роками праці”. Автори документа підкреслювали, що всі ці заходи, “які комуністи вважають за триумф їхньої доктрини”, в дійсності мають тільки одну мету: “зруйнувати селян більше чи менше заможних, таким побутом знищити активний спротив України проти московських окупантів”. Прогнозуючи трагічний розвиток подій як неминучий наслідок тогочасної радянської політики на селі, члени ГЕР наголошували, що радянська влада “терором і сучасною колективізацією... ще раз вкинуть край в найгірше нещастя...”².

Насамкінець Головна еміграційна рада звернулася до іноземних торговельних партнерів Радянського Союзу: “Іменем великих мас української еміграції, розсіяної по Європі, ми звертаємося до цивілізованого світу з гарячим закликом, просимо не підсилювати ганебної торгівлі совітів, не купувати хліба з України, вкритого кров'ю наших селян, не фінансувати окупаційної влади російської на Вкраїні...”³. Втім, ці застереження не почули або не захотіли почути. Дешевий хліб з України, матеріальний зиск, отриманий багатьма іноземними державами, превалювали над гуманітарними міркуваннями.

Вже через два роки голодомор чорною хмарою вкрив Україну. Й тоді знову і знову була у дзвони українська еміграція, сподіваючись бути почутою. Її заклики вже не мали характеру прогнозів. Вона констатувала драматичний стан в українському селі й клопоталася щодо організації можливої допомоги від гуманітарних організацій зарубіжжя. На це була спрямована, зокрема, відозва Головної еміграційної ради від 20 липня 1933 р. до Міжнародного товариства Червоного Хреста за підписом І. Косенка: “Велике нещастя впало на Україну. Тисячі людей вмирають кожного тижня від голоду в Києві та по інших містах країни. На селі становище ще гірше: там вже їдять трупи. Епідемії косять населення. Від імені українських емігрантів, розкиданих по цілому світі, Головна Еміграційна Рада закликає гаряче всі міжнародні доброчинні організації утворити Комітет для допомоги нещасній Україні”⁴. В середині липня 1933 р. ГЕР адресує докладного листа Голові Ради Ліги Націй. Не обмежившись цим, надсилає також окремі листи і обіжні відозви до видатних осіб світу, таких як президент США Ф. Рузвельт й інших, до впливових гуманітарних організацій Європи і до митрополита А. Шептицького з проханням прийти на допомогу українському народові⁵.

В липні 1933 р. Головна еміграційна рада, констатуючи жахливий голод в Україні, закликала громадськість цілого світу створити міжнародну організацію допомоги Україні (Міжнародний комітет допомоги голодним на Україні з ініціативи французького товариства українознавства в Парижі). Такий комітет було створено і тимчасовим головою його обрано І. Карашевича-Токаржевського. Крім того, створено протекторат цього комітету, у складі князів церкви та високих світських осіб.

Президія Головної еміграційної ради на своєму засіданні 18 вересня 1933 р. ухвалила рішення звернутися з новим посланням до Ліги Націй в

справі голоду в СРСР, а також до низки організацій, які підтримували Державний центр УНР в екзилі, — Українського Центрального комітету у Польщі, Українського об'єднання в ЧСР, громад у Болгарії, Югославії, Туреччині, Бельгії та Люксембурзі і Союзу українських емігрантських організацій у Франції, приєднатися до акції протесту ⁶.

Влітку 1933 р. на світових конференціях господарського характеру представники ДЦ УНР в екзилі докладали зусиль, аби привернути увагу їх делегатів до голоду в Україні. 3 липня 1933 р. був оприлюднений спеціальний меморандум, в якому порушувалася проблема рабської праці в СРСР і необхідність створення умов для нормального господарювання, яке б не призводило до трагічних наслідків для народу України. На наступній конференції в Лондоні наприкінці серпня того ж року йшлося про врегулювання міжнародної торгівлі хлібом. Представники конференції, а серед них і СРСР в першу чергу, в той час, коли в Україні населення помирало від голоду, вимагали збільшення квоти для Радянського Союзу по вивозу хліба. Тому напередодні засідання дорадчого комітету — збіжжевої комісії, яку обрала лондонська конференція, представник уряду УНР в екзилі в Женеві О. Шульгін висловив голові цього комітету новий протест проти всякого експорту хліба з СРСР, в якому наголошувалося, що “цей хліб по праву належить тим, хто його сів і хто нині вмирає з голоду, — селянам України і Кубані...” ⁷ Це питання було роз'яснено також у спеціальному комунікаті Українського пресового бюро в Парижі від 18 вересня 1933 р., який став черговою голосною пропозицією зовнішньоторговельним установам європейських держав стосовно припинення купівлі хліба в СРСР. Дописувач сформулював аргументоване звернення-протест: “...Ми рішуче протестуємо проти такого вивозу, який ми не можемо інакше кваліфікувати, як злочинним. Уряд УНР готує також новий виступ перед Лігою Націй, в якому буде домагатися організації міжнародної допомоги голодній Україні” ⁸.

27 вересня 1933 р. О. Шульгін за дорученням ДЦ УНР в екзилі передав листа голові 14-ї сесії пленарного засідання Ліги Націй п.Вотеру, в якому описувалися причини голоду в Україні: “...Мусимо зазначити, що до голоду в Україні спричинилася, з одного боку, колективізація хліборобства, силою запроваджена совітами, а особливо так звана хлібозаготівля. Збіжжя, зібране в Україні, призначено на постачання совітській армії, Московщині і особливо на вивіз”. Висловлювалися конкретні пропозиції з подолання цієї жахливої катастрофи: “1) прийняти необхідні міри, щоб перешкодити вивіз хліба з ССРСР, в дійсності з України; 2) організувати анкетну комісію, яка б могла на місті встановити розміри нещастя; 3) організувати міжнародну поміч голодуючим в Україні” ⁹.

До розмаїтої роботи Державного центру УНР в екзилі залучались авторитетні діячі української науки в еміграції. Так, професори-економісти К. Мацієвич і В. Сливинський у серпні підготували меморандум від представників Головної еміграційної ради в Парижі “Економічна криза в Радянському Союзі і справа господарської направи в Україні” і через міністра закордонних справ екзильного уряду О. Шульгіна передали його прем'єр-міністру Великобританії, який головував тоді на Міжнародній господарській конференції у Лондоні ¹⁰.

На цьому представницькому форумі були присутніми також українські послы у Румунському парламенті — В. Залозецький та Ю. Сербинюк. Вони поінформували англійські урядові кола про дійсний стан справ в Україні та про розгортання допомогової акції української еміграції. Як повідомляв український часопис “Народне слово”, що видавався у Пітсбур-

гу, англійці “поставилися з великою прихильністю до допомогової акції українців, а маючи вже досвід зі своєї праці на Радянщині під час голоду в роках 1921—1922, готові допомогти їй у всьому”¹¹.

В цілому Державний центр УНР в екзилі доклав чимало зусиль для інформування світової громадськості про реальний стан справ в Україні. В його межах протестаційні акції також провело Українське товариство колишніх вояків Армії УНР, очолюване генералом О. Удовиченком, яке порушило питання голодомору в Україні на IX асамблеї Інтернаціональної конфедерації комбатантів (СІАМАК) у Женеві. Заслухавши інформацію О. Удовиченка, делегати асамблеї прийняли спеціальну резолюцію про направлення анкетної комісії в Україну, в якій зверталась увага на той факт, що радянська влада “спростовує навіть саму наявність голоду і вивозить хліб за кордон у величезній кількості”. Управа СІАМАК передала цю резолюцію Голові Ради Ліги Націй, зазначивши, що “перед лицем такої трагічної протилежності, людське сумління вимагає, щоби було встановлено в Україні нормальний стан речей, що може зробити виключно лише міжнародна комісія, яка поїхала б в Україну, і просить 14-ту асамблею Ліги Націй в ім’я людяності зробити необхідні заходи для утворення згаданої комісії”¹².

З протестом проти голодомору в Україні та закликом підтримати боротьбу з “безоглядним економічним визиском українського народу більшовицькою диктатурою” звернулися до соціалістичних організацій світу лідери трьох українських соціалістичних партій: Української соціалістично-радикальної партії, за підписами І. Макухи та М. Стахіва; Української соціал-демократичної партії, за підписами Л. Ганкевича й І. Квасниці і закордонного комітету Української соціал-демократичної робітничої партії, за підписами І. Мазепи та П. Феденка. Останній виголосив “Відозву українських соціалістичних партій” на Міжнародній соціалістичній конференції, яка відбулася в Парижі у серпні 1933 р. “Щоби закрити свою дійсну ціль, свої імперіалістичні наміри для баламучення громадської opinio, проголошено Україну самостійною пролетарською державою, — наголошувалося у відозві. — Московський центр деякими посуненнями створив ілюзію, що ця держава існує. В дійсності Україна стала колонією Росії, українські землі стали тереном всяких експериментів радянської влади для випробування різних проектів “нового соціалістичного будівництва”, котрі з соціалізмом не мали і не мають нічого спільного”¹³. А. Феденко навів страшні факти масової загибелі від голоду сільського населення в Україні, численні випадки канібалізму та поширення епідемії тифу і чуми¹⁴.

Українські монархічні організації, які об’єднувалися навколо колишнього гетьмана Української Держави П. Скоропадського, займали провідне місце серед політичної еміграції українців у Німеччині, а також США і Канаді, де на гетьманські позиції перейшли військово-спортивні товариства “Січ”. Гетьманські організації мали певний досвід участі в протестаційних акціях та допомогових кампаніях. У 1923 р. у Берліні ними було створено Українське товариство червонохрестної допомоги, яке мало також назву “Українське Товариство допомоги біженцям”. На чолі його стояла дружина гетьмана — О. Скоропадська. До його складу входили Д. Дорошенко і В. Коростовець¹⁵. Своєю головною метою товариство проголосило допомогу біженцям, які продовжували приїздити до Німеччини. 22 вересня 1933 р. у складі товариства була створена комісія, яка невдовзі перетворилася на українсько-німецький “Комітет допомоги голодуючим в Україні”. Його очолила дочка гетьмана Є. Скоропадська. До

управи увійшли О. Скоропис-Йолтуховський, проф. І. Мірчук, Г. Дяков, Г. Вінклер (скарбник)¹⁶. “Нашим, гетьманців, обов’язком є — шукати шляхів до сердець ідеалістично уособлених шарів європейського громадянства”, — підкреслювалось в інформації гетьманської управи про заходи комітету в справі голодомору в Україні. Через В. Коростовця — головноуповноваженого гетьмана П. Скоропадського у Великобританії було створено українсько-англійську комісію, яка підлягала комітету на чолі з Є. Скоропадською¹⁷. На адресу головуючого в Раді Ліги Націй прем’єр-міністра Норвегії Й.-Л. Мовінкеля 10 жовтня 1933 р. комітет надіслав листа німецькою мовою з подякою “за його щире заінтересоване заступництво інтересів голодуючих”. Лист був підписаний гетьманівною Є. Скоропадською¹⁸.

Керівництво комітету свідомо обмежило свої функції виключно матеріальною допомогою голодуючим та проведенням інформаційної роботи, намагаючись притягнути до цієї акції і не лише гетьманців. “Негайна матеріальна допомога голодуючим в УСРР можлива тільки при умові повного відокремлення допомогової акції від всякої політичної акції,” — зазначалось у заяві “Бюлетеня Гетьманської Управи”¹⁹. Допомоговий комітет голодуючим в Україні Українського союзу хліборобів-державників (УСХД) зав’язав зносини з різними добродійними та харитативними як українськими, так і німецькими організаціями й розвинув свою діяльність серед гетьманських організацій в Європі, Канаді та Америці²⁰. “Політичні інтереси його не повинні витравляти в гетьманцеві його людяності, — підкреслювалось у заяві. — Гетьманець не має права політиканством прикривати своєї байдужості чи свого безсилля прийти з допомогою своїм близьким”. Гетьманська управа звертала увагу на те, що “гетьманець повинен поруч з громадськими і політичними обов’язками виконувати свої обов’язки супроти близьких своїх, особливо коли вони перебувають у таких трагічних обставинах, як зараз в УСРР”. За задумом проводу гетьманського руху аполітична добродійна акція, крім “внутрішнього оздоровлення самих гетьманців”, мала бути спрямована на “оздоровлення ... відносин між політиками різних напрямків і між людьми різних соціальних положень”²¹.

Безперечно, добродійні акції УСХД сприяли популяризації гетьманської ідеї, оскільки до них могли приєднатися представники інших партій і політичних сил, які мали ті ж самі цілі, як допомога біженцям та голодуючим в Україні. Окрім цього, той факт, що ці добродійні організації очолювали жінки-представниці гетьманського роду, сприяло залучення жіноцтва до гетьманських організацій. Листівки із закликом жертвувати кошти до фонду голодуючих в УСРР у кількості 15 тис. примірників були видруковані 4-ма мовами: українською, німецькою, французькою та англійською²².

Як і більшість політичних організацій, гетьманські — не згорнули допомогову акцію й у 1934 р. Саме на цей рік, за підрахунками українських вчених, припадало збільшення кількості померлих від різних захворювань та ускладнень після тривалого голодування. Намагаючись не наражати на небезпеку близьких і родичів провідників УСХД, які залишилися на території України, а також всіх, хто одержував допомогу через цю організацію, комітет надсилав кошти та продукти харчування через приватних осіб, ретельно утаємничуючи свою участь у цьому. 3 травня 1934 р. Є. Скоропадська у своєму листі до керівництва Львівського допомогового комітету наполягала не надсилати до інших комітетів списки осіб, яким було надіслано допомогу, “бо чим менше розсилати такі списки, тим краще з причи-

ни потрібної конспірації в справі висилки грошей”, — зазначала вона у листі. Гетьманівна підкреслила, що “великої шкоди не буде, коли навіть хто і одержить допомогу від двох організацій, бо наша допомога така мала, ... при страшних умовах, в яких живуть наші земляки на Радянській Україні...”²³. Досить детально цей аспект допомогових акцій висвітлюється, зокрема, в одному з листів С. Шемета — особистого секретаря гетьмана П. Скоропадського — до П. Боярського — голови Об’єднаних російських громадських організацій в Югославії, родичі якого отримали допомогу від комітету, очолюваного Є. Скоропадською. С. Шемет прохав не сповіщати родичам, від кого саме надійшла допомога, оскільки це могло негативно відбитися на тих, хто цю допомогу отримує. “Треба Вам прийняти до уваги, — підкреслював він, — що більшовики дуже раді отриманню валют, але косо дивляться на діяльність Комітетів, створених за кордоном як еміграцією, так і іноземцями-благодійниками... Потрібно як ретельніше втаємничити громадський характер цієї допомоги”²⁴. Одночасно С. Шемет підкреслював, що за ним та іншими, близькими до гетьмана П. Скоропадського особами, постійно стежать радянські агенти. Останні нерідко створюють різного роду провокаційні ситуації, які свідчать про пильну увагу з боку більшовицького уряду до діяльності УСХД. Тому будь-які натяки, що саме гетьманський провід фінансує допомогову акцію, також можуть негативно позначитися на тих, хто її одержує в Україні. “Знайдуться серед клієнтів комітету також особи, які виявляють для більшовиків значний інтерес, причіпляться і, можливо, хтось постраждає при тому зовсім даремно, — наголошував С. Шемет у своєму листі до П. Боярського, — поскільки комітет працює виключно з гуманітарних міркувань, ніякими політичними цілями не задається і працює не для популярності якоїсь особи”²⁵.

Протестуючи проти політики голодомору в Україні, Центральний Комітет Українського національного демократичного об’єднання (УНДО) виступив 24 червня 1933 р. із заявою, в якій розглядалось культурне, суспільно-політичне і господарське становище українського народу в СРСР. У цьому документі йшлося про основні напрямки діяльності більшовицького уряду, спрямовані на тотальне винищення українців, їх культурних, суспільно-громадських та економічних традицій. Зокрема наголошувалося, що у культурній сфері влада “затирає штучно національний характер українського письменства і науки, нагинаючи їх терором до потреб комуністичного московського інтернаціоналізму”; у суспільно-політичному житті “московські комуністи щораз завзятіше гноблять український нарід, а саме в’язять, засилають на примусові роботи і винищують фізично свідомих та ідейних під національним оглядом селян, робітників та інтелігентів”; у господарській сфері “московські комуністи ведуть на Україні політику повного визиску”. У відозві УНДО зверталась увага на політичне спрямування політики голодомору в УСРР, розв’язаної більшовицькою владою з тим, “щоби зламати спротив українського народу”, його прагнення до волі²⁶.

Організація українських націоналістів вже узимку 1932/1933 р. через Українське інформаційне бюро у Женеві та його друкований орган — “Бюлетень української інформації”, який видавав французькою мовою М. Кушнір, оприлюднила факти голодомору, вмістила аналітичні матеріали про стан економіки в СРСР та наслідки комуністичного господарювання в Україні. Пресовий орган Проводу українських націоналістів (ПУН) — “Розбудова нації” у ч. 9—10 (вересень—жовтень 1933 р.) вмістив декілька матеріалів, присвячених голодомору в Україні. Серед них — дві статті

Д. Беркута “Внутрішня боротьба та її механіка” і К. Сирецького під промовистою назвою “S.O.S.”, присвячені не лише анонсованій проблемі, але й звинуваченням на адресу інших політичних угруповань еміграції за недостатню увагу до трагедії, що розгорталася на теренах радянської України²⁷. Останній, посилаючись на зміст статті радника німецької амбасад у Москві Др. Шіллера, який писав про голод на Кубані, робить висновки щодо намірів комуністичної влади після голодової трагедії 1932—1933 рр. “вилюднити Україну для остаточного знищення її”²⁸. У вересні 1933 р. у “Розбудові нації” Провід українських націоналістів оприлюднив заяву, яка закликала посилити боротьбу за державну самостійність і організувати допомогову акцію голодній Україні як один з етапів боротьби за національне визволення²⁹.

Слід зазначити, що у своїх заявах ОУН акцентувала насамперед увагу на силових методах боротьби з організаторами цієї антилюдської акції: “Не задушевними зітханнями й не самими словесними протестами відіб’ємо цей черговий наступ Москви, лише жертвенною і безпощадною боротьбою... приспішимо кінець чужинецькому пануванню над Україною та над іншими народами, поневоленими спільними ворогами”³⁰. Проте ОУН не обмежувалась лише друкованим словом, вона однією з перших розпочала масові протестні акції. З її ініціативи відбулися перші масові демонстрації українців Америки проти голодомору в Україні, зокрема найбільша о тій порі — шеститисячна демонстрація в Детройті.

Провідні діячі ОУН, стурбовані тяжким станом населення в радянській Україні, вели між собою активні консультації у пошуку міжнародних організацій, до яких варто було звернутися за допомогою. Так, наприкінці вересня 1933 р. відомий український громадський і політичний діяч, уповноважений ПУН в Італії Є. Онацький отримав від тогочасного референта зовнішньої політики ОУН Д. Андрієвського кілька листів, присвячених голодомору в Україні і пошуку та встановленню контактів, які б допомогли віднайти джерела благодійних акцій на користь постраждалих. У листі від 24 вересня 1933 р. Д. Андрієвський, зокрема, зазначав, що він “зав’язав контакт з одним бельгійським сенатором Франсуа, скарбником Міжнародної Унії Допомоги... установою, подібною на Червоний Хрест і складається з офіційних представників від урядів. Має ту вигоду, що не зв’язана так сильно, як ця остання, а тому може бути для нас дуже корисною. Головою її є італієць Чіраольо, який також засідає в Комітеті Нансена. Думаю, що з цєю установою можна зробити діло. Отже, треба натиснути на окремих осіб, а насамперед на голову її. Я даю нашим організаціям вказівки про це, а Вас прошу зробити ласку і зв’язатися з Чіраольо і то якнайскорше...”. Оцінюючи діяльність окремих міжнародних організацій у наданні допомоги голодуючим в Україні, Д. Андрієвський визначав орієнтири ОУН у цій справі: “Здається, Міжнародний Червоний Хрест усунувся від справи голоду на Україні, вимовляючись тим, що там політика, а мабуть, не бажаючи собі псувати відносин з Советами... Чи доб’ємось міжнародної помочі, чи ні, а в кожному разі мусимо зробити якнайбільшу бучу в усьому світі. То, може, дещо змінити в поступуванні Советів, і вони почнуть годувати голодних. То спопуляризує нашу справу на чужині. То піддасть трохи духу в краю. А також тим покажемо, чия Україна: москалів, які нині ані пальцем не рушать, чи наша, які розбиваємось за неї, і то без огляду на державну приналежність”³¹.

Аби привернути увагу світової спільноти до трагічної ситуації в Україні, ОУН вдалася до крайнього, “демонстраційного” заходу, організувавши

22 жовтня 1933 р. терористичний акт проти співробітника радянського консульства у Львові. Цей теракт був одним із цілої низки подібних збройних виступів, об'єднаних загальною ідеєю “протибольшевицьких акцій ОУН” на західноукраїнських землях. “Пострілом в обороні мільйонів” назвали літописці історії ОУН цей вчинок свого бойовика. Постанову виконати атентат на радянського консула у Львові, як акт протесту ОУН проти “московсько-большевицької голодової акції на Україні”, було прийнято на конференції ПУН з членами крайової екзекутиви ОУН у Берліні 3 червня 1933 р.

Про те, наскільки серйозно ставились оунівці до майбутнього теракту, свідчить і коло його безпосередніх організаторів. Керівництвом цього теракту займався крайовий провідник ОУН С. Бандера, технічний бік справи взяв на себе бойовий референт організації Р. Шухевич. Усвідомлюючи небезпеку майбутньої акції, її наслідки і можливий арешт або й загибель виконавця, лідери ОУН вирішили знайти з-поміж своїх бойовиків добровольця. Вони розіслали організаційний заклик до боївок ОУН у Львові. Зголосився 18-річний студент української гімназії у Львові М. Лемик — син селянина з Львівщини. Йому було віддано наказ убити радянського консула, після того не чинити опір і здатися польській поліції, щоб на суді виголосити мотиви свого вчинку й донести таким чином до широкої громадськості позицію ОУН у справі голодомору в УСРР. 25 жовтня 1933 р. М.Лемик зайшов до приміщення консульства СРСР у Львові і, прийнявши за консула начальника канцелярії О. Маїлова убив його двома пострілами з револьверу та поранив охоронця, після чого здався польській поліції ³².

Суд над М. Лемиком відбувся 30 жовтня 1933 р. у Львові. Головним його оборонцем виступив С. Шухевич. Серед адвокатів були також відомі діячі національно-визвольного руху в Східній Галичині: С. Біляк, Л. Ганкевич, К. Левицький, О. Марітчак, О. Назарук, В. Старосольський, С. Федак. Під час процесу, який тривав лише один день, М. Лемик пояснив мотиви свого вчинку, назвавши його протестом перед усім світом проти дій більшовицької влади, “яка силою загарбала українську державу, нищить українську культуру і терором та голодом нищить українську націю” ³³.

Захисник М. Лемика С. Шухевич, звертаючись до суду з проханням про пом'якшення вироку підсудному, звертав увагу присутніх на мотиви вчиненого теракту. “Всякі ухвали, всякі резолюції, всякі віча, всякі анкети, все те не звертає уваги світу, цілого культурного світу на те, що діється з його рідною країною, — підкреслював захисник у своїй промові. — І він бачачи, що те все не помагає, хоче звернути увагу в інший спосіб..., який потряс би цілим світом, щоб очі всіх культурних людей звернулися на те, що діється в його країні. І рішився на чин, рішився стрілити у репрезентанта того народу і тої влади, що є спричинниками цього всього...” ³⁴.

С. Шухевича підтримав у своєму виступі В. Старосольський, який нагадав присутнім, що він не належить до ОУН, а є представником Української соціал-демократичної партії. Це, за його словами, було свідченням того, що причини вчинку М. Лемика зрозумілі й представникам інших політичних угруповань української еміграції. В. Старосольський наголосив, що процес має політичний характер, оскільки постріл його підзахисного був наслідком “безконечно-глибокої трагедії”, яку переживають мільйони українців в УСРР. “І не для демонстрації, а тому, що ми розуміли характер цього вчинку, незалежно від того, яка організація тут діяла, ми з'явилися в таким числі перед Високим Судом. З'явилися, щоб дати свідоцтво правді,

щоб сповнити той обов'язок, який лежить на українцеві адвокату, коли він є членом громадянства, суспільності”, — підкреслив він у своїй промові ³⁵.

Для того, щоб глибше з'ясувати мотиви вчиненого теракту, адвокат С. Біляк запропонував заслухати ряд експертів та свідків, доповіді яких мали привернути увагу не лише суддів, а й широкого суспільного загалу як в Польщі, так і за її межами. Зокрема, він вніс пропозицію вислухати як свідка Залеського — експерта з українсько-російських відносин Міністерства закордонних справ РПП і колишнього голову зовнішньополітичного відомства Польщі Л. Васілевського. Вони, за словами С. Біляка, могли фахово підтвердити факти та масштаби голодомору в радянській Україні. Як докази мотивів вчиненого М. Лемиком теракту адвокатом були запропоновані стаття професора Віленського університету М. Здеховського, вміщена у часописі “Вядомосьці Літерацке” з 1933 р., та матеріали, опубліковані у “Бюлетені Польсько-Українські” за той же рік, зокрема стаття “Шістнадцята весна в УСРР”, в яких фактично підтверджені наявність масового голоду, який панує в республіці, та жахливі випадки людоїдства. С. Біляк запропонував також заслухати депутата польського сейму М. Рудницьку — учасницю Конгресу національних меншин, що відбувся в швейцарському місті Берні і на якому було прийнято відозву до світової спільноти про надання допомоги жертвам голоду у Великій Україні ³⁶.

І хоча суд відмовився вислухати запропонованих захисниками свідків, а організаторам теракту так і не вдалося перетворити процес над М. Лемиком у політичний суд над керівниками розв'язаної на українські землі масової кампанії по винищенню мільйонів українців через голодомор, акція викликала широкий резонанс у світі. У день суду під будинком, де він проходив, відбулася велика демонстрація української молоді — прихильників ОУН на знак солідарності з атентатом як виявом протесту проти терору і голодомору в УСРР. На засіданні були присутні іноземні журналісти, які стали свідками виступів підсудного, його захисників та адвокатів, завдяки чому отримали можливість зрозуміти політичні мотиви оунівського теракту й переконатися у солідарності українців на західних землях із своїми братами у Східній Україні, про що вони сповістили свої часописи і надали акції широкого розголосу.

Друкований орган ОУН — “Український націоналіст”, вітаючи теракт М. Лемика, писав у статті під назвою “Стріл ОУН у Москву”: “Вчинок Лемика має історичне значення для уложення дальших відносин між ОУН і Москвою. Він дійде до відома кожного Українця, який... леліє думку про відплату, про боротьбу, про помсту за наругу, за гноблення і голод на Україні...” ³⁷.

У 1933 р. акції громадських організацій та об'єднань української еміграції набули по-справжньому масового характеру. Протестаційні віча, походи, політичні демарші перед урядами країн, меморандуми і звернення до таких міжнародних організацій, як Ліга Націй, Червоний Хрест тощо, проводились як окремими організаціями, так і об'єднаними комітетами, які створювались з представників різноманітних українських товариств та союзів (громадсько-політичних, жіночих, студентських, наукових, медичних й інших), які існували у різних країнах світу, де мешкали українці. До акцій протесту прилучили свої голоси ієрархи українських церков, заініціювавши міжнародну конференцію в справі голодомору в Україні. Протести набули масового характеру, що, зрештою, змусило світову громадськість звернути увагу на долю українського населення в УСРР.

Першими питання про необхідність подання допомоги голодуючому народу України перед міжнародною спільнотою поставили українські жінки, об'єднані в Українській жіночій національній раді (УЖНР). На відміну від жіночих організацій інших країн, метою яких була боротьба за набуття рівних політичних прав з чоловіками, українські жінки своїм головним завданням вважали боротьбу за державну незалежність. На міжнародних форумах та зібраннях вони постійно намагалися привернути увагу жінок світу до трагічної долі українського народу в умовах більшовицької окупації, а також проводити різного роду спільні акції з представницями інших жіночих організацій, зокрема Білорусії, населення якої також потерпало від продовольчих розверсток та вилучення зерна. Окрім виступів у пресі наприкінці 1932 р., як реакції на інформації про голодомор на батьківщині, вони наголошували на тому, що селянам в УСРР потрібна негайна організована, братерська допомога, “упорядкована народами цивілізованого світу, щоб той братній хліб достався справді до вуст голодного селянина і робітника”³⁸.

21 червня 1932 р. провід УЖНР на своєму засіданні ухвалив звернутися до міжнародного Червоного Хреста із проханням надіслати харчові посилки. На цьому ж засіданні вперше пролунав заклик створити у Празі комітет, який би організував допомогую акцію голодуючим³⁹. Голова УЖНР, відома громадська діячка та педагог С. Русова і секретар ради Х. Кононенко у своїй спільній статті на сторінках часопису “Тризуб” писали про труднощі у справі надання матеріальної допомоги голодуючим в Україні: “Українські жінки, об'єднані на еміграції в Жіночій Національній Українській Раді, безсильні подати нещасному населенню жодну допомогу. Українська еміграція відгорожена від свого народу страшними большевицькими загорожами — ні звідти до нас, ні від нас на Україну не перелетить і пір'ячко. Наша кореспонденція з рідними накликає на них жорстокі переслідування”. Нарікаючи на те, що усі спроби надіслати будь-які харчові продукти родичам і близьким в радянську Україну обертаються репресіями влади проти них, жінки зазначали, що вони мають лише можливість правдиво інформувати світ про ті страхіння, що відбуваються на їх батьківщині⁴⁰.

З 14 по 19 травня 1932 р. у м. Гренобль (Франція) відбувся черговий міжнародний жіночий конгрес Ліги миру та свободи *. Такі конгреси Ліги проводилися раз на три роки. Українки завжди в той чи інший спосіб брали участь у конгресах Ліги, підтримували зв'язок з її організаційним центром, не раз отримували допомогу від Ліги, яка час від часу порушувала проблеми українства перед міжнародними чинниками — Лігою Націй тощо. У травневому міжнародному жіночому конгресі брали участь представниці української секції — С. Русова та Х. Кононенко, які кілька разів виступили у питанні становища селянства у радянській Україні, зокрема населення Буковини. Так, С. Русова дуже рішуче вимагала, щоб Ліга Націй висловила своє відверте ставлення до радянського уряду, “який є урядом терору та насильства над народами, що мають нещастя належати до совітів”⁴¹. Х. Кононенко у своїй промові торкалася подій на Дністрі, зокрема розстрілу радянськими прикордонниками селян, жінок, дітей, старих людей, які намагалися перейти до Румунії і там вберегтися від голодної смерті. Проте вже тоді, як зазначали українські делегатки, відчувалося не-

—* Ліга миру та свободи була заснована ще в 1915 р. за ініціативою Джені Адамс та інших визначних діячок різних народів, що підняли свій голос проти війни. Українська секція утворилась у Відні в 1921 р. і у тому ж році була прийнята як рівноправний член до складу ліги. Першою головою української секції була обрана В.О'Коннор-Вілінська, після перенесення управи секції до Львова її головою обрано Б. Баран.

бажання представниць ряду європейських країн виступати проти дій уряду СРСР, з яким шукали порозуміння конформістські лідери їх держав⁴².

Українське жіноцтво, зорганізоване в “Союзі українок” у Львові під проводом відомої громадсько-політичної галицької діячки, депутата до польського сейму М. Рудницької, звернулося в серпні 1933 р. до міжнародних жіночих організацій з відозвою, яка була видрукувана кількома мовами. В ній наводилась статистика смертності від голоду в Україні та подано перебіг національно-визвольної боротьби українського народу. Відозва закінчувалася зверненням “до жінок всіх націй, країв, континентів, всіх клас, партій і конфесій” з проханням розворушити “сонні сумління” чоловіків, синів і братів, які займають у цих країнах “відповідальні державні становища” і зажадати від них “того почуття міжлюдської солідарності і справедливості, які не дозволяють брататися” з убивцями мільйонів людей в радянській Україні⁴³.

Львівський “Союз українок” під головуванням М. Рудницької вів жваву пропаганду серед жіночих організацій світу, зокрема в Лондоні, Женеві і Парижі. Внаслідок їх зусиль десять міжнародних жіночих організацій надіслали свої меморандуми в справі голодомору до голови Ради Ліги Націй, в той час прем’єра і міністра іноземних справ Норвегії Й.-Л. Мовінкеля. Від імені всіх цих міжнародних жіночих організацій, головний осідок яких знаходився в Лондоні, було надіслано до Женеві спільного листа, який підписала Корберт Ешбі, додавши до супровідного листа окремий меморандум про голод. В тій же справі М. Рудницька та голова Українського жіночого союзу в Празі З. Мірна відвідали відому чеську діячку, сенаторку Ф. Памінкову, яка також підтримала антиголодову акцію Об’єднаного Комітету міжнародних жіночих організацій у Женеві⁴⁴.

Громадська організація Центральний союз українських студентів (ЦЕСУС) з осідком у Празі об’єднувала всі студентські організації в еміграції та на західноукраїнських землях.

На XV конгресі Міжнародної студентської організації у Венеції, який відбувся 24 серпня — 2 вересня 1933 р., українські делегати — представники ЦЕСУС розповсюдили серед учасників цього міжнародного зібрання спеціально підготовлений заклик французькою мовою під загальною назвою “Заклик до університетської молоді всіх країн”. У документі наголошувалось, що “Україна вмирає в муках жорстокого голоду”, який “супроводжується ще й терором, спрямованим на винищення українців”. Українські студенти, які перебувають поза межами батьківщини, “намагаються допомогти своїм братам, що залишилися в краю, організуючи Український Червоний Хрест”⁴⁵. Вони просили інтернаціональні організації, у тому числі і студентські, звернути на Україну увагу світової громадськості, що могло гарантувати визнання радянською владою факту голоду і тим самим відкрити надходження продовольчої продукції та медикаментів до голодуючих.

Відозв, подібної до цитованої на студентському конгресі, було поширено близько сотні і вони викликали у присутніх загальне співчуття, яким, однак, врешті-решт і обмежилися представники молоді з різних країн. При цьому українським студентам за кордоном рекомендувалося досягти такого рівня зорганізованості, щоб не потребувати у подальшому “інтернаціональної допомоги”. Головною тезою співчуття, не “обтяженого” іншими дієвими вчинками або ж реакцією на заклик про допомогу, було посилення на те, що вони (молодіжні міжнародні організації. — *Авт.*), мовляв, мають багато власних суто “молодіжних” проблем, і тому рекомендували українським студентам долати своє лихо власними силами. “Ваша доля в

ваших власних руках. Докажіть, що ви варті кращої долі... Ми вам співчуваємо, але ми — ждемо... Це правда, що голод лютує в Україні, але голод лютує і в Китаї, а холера — в Індії. Докажіть, що ви, українці, маєте право бути без голоду і без холери! Докажіть, що ви — українці, маєте право бути вільною нацією, маєте право мати власну державу. Ваша доля в ваших власних руках...”, — такими переважно були відповіді голів студентських організацій на конгресі, як згадував один з її учасників Є. Онацький ⁴⁶.

У Люксембурзі в серпні 1933 р. українські студенти, об'єднані у товаристві “Обнова”, беручи участь у Міжнародному конгресі студентів-католиків, розповсюдили звернення українських католицьких влади Галичини й апелювали до культурного світу про допомогу голодуючій Україні ⁴⁷.

Восени 1933 р. українські студенти, зорганізовані у ЦЕСУС, спільно з Союзом підкарпатських студентів провели низку протестаційних акцій, до яких намагалися залучати молодь з інших національних студентських організацій. Зокрема у віці молоді та студентів, яке відбулося 29 жовтня 1933 р., брали участь литовські представники. У Данцігу (Гданську) протестне віче 29 жовтня 1933 р. влаштувала Українська студентська громада.

Перші акції української секції Ліги поневолених народів розпочалися у вересні 1932 р. З ініціативи секретаря “Прометею” І. Базяка, на той час співробітника спецслужби Державного центру УНР в екзилі, який був безпосередньо поінформований про масштаби голодомору в УСРР, під головуванням Р. Смаль-Стоцького відбулося кілька нарад вузької президії цієї організації у Празі та Берліні. Згідно з прийнятим рішенням розпочати широку акцію для інформації всіх державних і громадських чинників за кордоном про стан речей в Україні — було створено і відряджено до Женеви спеціальну комісію на чолі з головою “Прометею” М. Лівіцьким ⁴⁸.

Із своїми зверненнями до міжнародних організацій і безпосередньо до різного роду зарубіжних громадських об'єднань апелювали численні українські товариства. Зокрема Союз українських журналістів і письменників за кордоном з осідком у Празі у червні 1933 р. оприлюднив звернення “До культурного світа: В справі голоду на Радянській Україні”, в якому протестував проти голодомору в Україні і вимагав відрядження до СРСР міжнародних комісій для “дослідження голоду на Україні та для організації негайної рятувкової акції” ⁴⁹.

Взимку 1932 р. розпочав через пресу кампанію з організації допомоги умираючим братам і сестрам в “царстві диявола” митрополит А. Шептицький. Провід Української греко-католицької церкви одним з перших продемонстрував необхідність проведення спільних акцій, які мали стати запорукою успіху загальногромадських зусиль у поданні допомоги голодуючим в Україні. 24 липня 1933 р. було видано звернення “До всіх людей доброї волі”, яке підписали всі єпископи УГКЦ: митрополит Андрій Шептицький (Львів), Григорій Хомишин (Станіславів), Йосафат Коциловський (Перемишль), Никита Будка (титлярний єпископ Патару), Григорій Лакота (Перемишль), Іван Бучко (Львів) та Іван Лятишевський (Станіславів) ⁵⁰.

Воно було перекладено кількома іноземними мовами і розіслане всім впливовим міжнародним організаціям. Документ звернений до “християн цілого світу, всіх віруючих в Бога людей, а особливо всіх робітників і селян та всіх земляків”, яких душпастирі закликали “прилучитися до цього протесту та болю і розповсюдити його в якнайдаліші країни світу”. “Усі радіостанції, — зазначалося насамкінець, — просимо рознести наш голос по цілій земській кулі, може, дійде він і до убогих хатин, конаючих з голоду селян” ⁵¹.

Друге пастирське звернення Українського католицького єпископату на західноукраїнських землях в справі голодомору 28 жовтня 1933 р. під-

писали митрополит А. Шептицький, єпископи: Г. Хомишин, Й. Коциловський, Г. Лакота, І. Лятишевський, І. Бучко. Духовенство та віруючі закликалися до відзначення 29 жовтня — Дня національної жалоби і протесту — спільним постом, молитвами і “добрих діл для випрошення... Божого милосердя для страждучих і умираючих з голоду наших братів”⁵².

Окремим посланням в справі голодомору відізвався у лютому 1933 р. Іоан Теодорович — архієпископ американський, голова Української греко-православної церкви (УГПЦ) в Канаді. Констатує факти масового голодомору, який охопив Україну, архієпископ визначав причини, які його викликали. Посилаючись на листи та свідчення втікачів, І. Теодорович зазначав: «Червона Москва, послуговуючись на місці жидами, з яких головню набрана большевицька адміністрація на Україні, відобрала від наших селян землі, зруйнувала все господарство хліборобської України, кожного, колись вільного господаря перевела на стан безземельного і невільного робітника, якому лишилося працювати за “пайок”, який йому зверху червоні комісарі одкраюють». Він також підкреслював, що “навіть в куску насущного хліба став наш нарід залежний від Москви і її помічників... При таких умовах червона Москва переводить над нашим народом страшний злочин: з року на рік вона сотнями перекинула наше українське населення на далеку північ, на повільну там смерть, а від тих, що ще залишились — на рідній землі, немилосердно відбирається хліб... Се причини теперішнього страшного голоду на Україні»⁵³.

У багатьох містах Німеччини: 23 липня 1933 р. — у Бремені, 30 липня — у містечку Грімен біля Штральзунда, 27 серпня — в Гемелінгені та інших під час проповідей душпастир Петро Вергун — голова Загальноукраїнського допомогового комітету в Берліні, оголошував звернення владик УГКЦ українською та німецькою мовами про голод в Україні⁵⁴. «Зворушливо було дивитись, — писав часопис “Тризуб”, — як наші робітники як в Грімені, так і в Берліні витягали останні сотики з кишені, щоб хоч найменшою лептою прийти на поміч голодаючим»⁵⁵.

11 вересня 1933 р. священники Української греко-католицької церкви в Німеччині оголосили днем жалоби “по замордованих з голоду в Великій Україні”. На панахиді були присутні майже всі члени Української громади в Берліні без різниці партійної та конфесійної приналежності, зокрема гетьман П. Скоропадський зі своєю родиною. На запрошення душпастирства відгукнулися також і представники грузинської, азербайджанської, турецької й інших національних колоній, що перебували у Німеччині, а також чимало німецьких культурних, громадських та церковних діячів, серед яких був і делегат Берлінського Єпископського Ординаріату прелат Ліхтенберг. Після панахиди, що провів душпастир П. Вергун, ним же було зачитане німецькою мовою звернення єпископів УГКЦ. Він також виголосив німецькою мовою проповідь, у якій з’ясовувались заслуги українського народу в його історичній боротьбі за власну державу. Душпастир звернувся до представників німецької громадськості, які були присутні у храмі під час панахиди, з проханням підтримати допомогову акцію та не залишати український народ на самоті з трагедією, яка його спіткала. Під час акції було зібрано грошову пожертву для голодуючих⁵⁶.

До цих протестів долучився окремим пастирським листом під назвою “У хвилі народного горя” 13 вересня 1933 р. єпископ Української католицької церкви у Канаді В. Ладика. Лист був передрукований майже у всій тогочасній пресі Канади повністю або обширно прокоментований. У ньому зокрема зазначалося, що “світ переповнений жадливими вістями про страхіття неволі-недолі, головню в Україні, поневоленій большевицькою

владою..., комуністи нищать найкращих синів українського народу розстрілами, мучать тюрмами і засланнями і масово виголоджують усе населення України. Численні втікачі з большевицької неволі оповідають нечувані досі речі про жахливе народне горе, про голод і людодіство в найбагатшій колись країні Європи”⁵⁷.

Протестні акції українців у США підтримав своїми зверненнями до віруючих апостольський екзарх для українців в Америці архієпископ Костянтин Богачевський, голова Української греко-католицької церкви в США. В ньому відомий громадський та церковний діяч наголошував, що “обов’язком християнським є голодного накормити”. При тому підкреслив, що “ніколи, мабуть, цей обов’язок не стояв перед українцями в такій грозі та силі, як стоїть сьогодні, в обличчі факту, коли мільйони братів і сестер конають голодовою смертю”. За розпорядженням К. Богачевського, 24 грудня 1933 р. у всіх греко-католицьких храмах США були богослужіння за голодуючих на Україні, а також допомогів акції⁵⁸.

Разом з тим велику акцію протесту проти голодомору в Україні розвинув архієпископ віденський кардинал Теодор Інніцер. Він же став ініціатором створення та головою міжнаціонального і міжконфесійного комітету, який утворився у столиці Австрії. Після опублікування у пресі звернення “Україна в передсмертних судорогах” ієрархів Української греко-католицької церкви у Західній Україні кардинал розпочав вивчення цієї проблеми. Про це, зокрема, свідчить його листування з генеральним секретарем Європейського конгресу національних меншин Е. Амменде⁵⁹. 27 серпня 1933 р. у віденській газеті “Вінер Журналь” було опубліковано заклик кардинала Т. Інніцера до міжнародного Червоного Хреста допомогти голодуючим в Україні. “Голодова катастрофа внаслідок політики сов. влади дійде в найближчих місяцях до вершин і мільйони людей гинуть з голоду, — наголошувалось у зверненні. — Дальше годі мовчати, це означало б, що культурний світ погоджується з масовою смертю людей і бере на себе співвідповідальність. Діється це в часі, коли інші части світа нищать надмір збіжжя, а в СРСР гинуть люди голодовою смертю, причому приходиться до людодіства (канібалізму)”⁶⁰. На відміну від більшості європейських політиків, які заплющували очі на факти голодомору, намагаючись зберегти приязні стосунки з керівництвом СРСР, або навіть отримали економічні вигоди від ситуації, що склалася, кардинал Т. Інніцер закликав засудити організаторів голодомору та подати допомогу голодуючим. “Зробімо спільний братерський жест поки не пізно, — підкреслював він у своєму зверненні. — Це є Божя воля... Я покладаюся на благання галицького митрополита Андрея Шептицького”⁶¹. За підтримки кардинала в Австрії широку акцію протесту розгорнуло українське студентське товариство “Січ”⁶².

Влітку 1933 р. створюється широка мережа допомогів комітетів в усіх країнах світу, де мешкали українці. Протестні акції охоплюють села і містечка Галичини та Буковини. Всі зусилля українців в еміграції спрямовуються на те, щоби привернути увагу міжнародної громадськості до подій в СРСР, спростувати безсоромну брехню радянського керівництва про “щасливе життя” українського села та надзвичайні “здобутки” у соціалістичних перетвореннях у сільському господарстві. Значною мірою українцям допомагали представники національних меншин, співвітчизники яких мешкали в УСРР і разом з українцями гинули від голодної смерті. Протягом 1933 р. німецька організація “Brüder in Not”, створена в Берліні для допомоги голодуючим німецьким колоністам в Україні, зібрала на допомогу голодуючим німцям в Україні і на Волзі 700 тисяч німецьких ма-

рок і вислала через “Торгсин” 100 тисяч індивідуальних посилок. У листопаді 1933 р. організацією була влаштована виставка 150 тисяч листів голодуючих та сурогатів їжі з СРСР, а також опубліковано книгу з листами і фотографіями голодуючих⁶³. До листопада 1933 р. “Brueder in Not” допомогло 100 000 осіб, надіславши на їх адресу продовольчі посилки⁶⁴.

Причини та страшні наслідки радянської політики голодомору в Україні висвітлював румунський поет Д. Вринчану, який друкував свої статті на цю тему в румунській пресі. Одна з них була перекладена і передрукована в українській газеті “Час”, яка виходила в Чернівцях⁶⁵.

Представники різних політичних напрямків української еміграції — Державного центру УНР в екзилі; гетьманських організацій, які стояли на монархічних позиціях і підтримували колишнього гетьмана П. Скоропадського; українських соціалістичних центрів та організацій; Організації українських націоналістів, громадських, наукових, жіночих, студентських, ветеранських товариств і організації, діячі всіх релігійних конфесій прагнули подати практичну допомогу голодуючим, інформувати міжнародну спільноту, закликаючи її засудити уряд СРСР за політику винищення українського населення шляхом голодомору в УСРР та на Кубані.

¹ Ш у л ь г і н О. Без території. Ідеологія та чин уряду УНР на чужині. — К., 1998. — С. 95.

² Ш у л ь г і н О. Назв. праця. — С. 210—211.

³ Там само. — С. 211.

⁴ Там само.

⁵ Російський державний військовий архів (далі — РДВА). — Ф. 271, оп. 1, спр. 171, арк. 78.

⁶ Там само.

⁷ Тризуб (Париж). — 1933. — 24 вересня. — С. 12.

⁸ Ш у л ь г і н О. Назв. праця. — С. 206.

⁹ Там само. — С. 209—210.

¹⁰ Український голос (Вінніпег). — 1933. — 30 серпня.

¹¹ М а р у н ч а к М и х а й л о. Нація в боротьбі за своє існування 1932 і 1933 в українській діаспорі. — Вінніпег, 1985. — С. 67.

¹² Тризуб (Париж). — 1933. — 6 серпня. — Ч. 28—29.

¹³ Народне слово (Пітсбург). — 1933. — 21 листопада.

¹⁴ Ф е д е н к о П. Соціалізм давній і новочасний. — Мюнхен, 1968. — С. 216.

¹⁵ Центральний державний архів вищих органів влади України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 3695, оп. 1, спр. 157, арк. 126.

¹⁶ Центральний державний історичний архів у м. Львові (далі — ЦДІАЛ). — Колекція № 9. — М. 68694, к. 1305, 1321.

¹⁷ Бюлетень Гетьманської Управи. — 1933. — Жовтень. — Ч. 18. — С. 4.

¹⁸ ЦДІАЛ. — Колекція № 9. — М. 68694, к. 1305.

¹⁹ ЦДАВО України. — Ф. 3695, оп. 1, спр. 157, арк. 127.

²⁰ ЦДІАЛ. — Колекція № 9. — М. 68694, к. 1358.

²¹ ЦДАВО України. — Ф. 3695, оп. 1, спр. 157, арк. 127.

²² Там само.

²³ ЦДІАЛ. — Колекція № 9. — М. 68694, к. 1359.

²⁴ Державний архів Російської Федерації (далі — ДАРФ). — Ф. 6076, оп. 1, спр. 1, арк. 11—11 зв.

²⁵ Там само. — Арк. 11 зв.

²⁶ Канадійський фермер (Вінніпег). — 1933. — 26 липня.

²⁷ Розбудова нації (Прага). — 1933 р. — Ч. 9/10. — С. 206.

²⁸ Там само. — С. 208.

²⁹ Там само. — С. 235.

³⁰ Там само. — С. 235; Український націоналіст. — Ч. 2—3. — 1933. — Жовтень—листопад. — С. 4.

³¹ О н а ц ь к и й Є. У вічному місті. Записки українського журналіста. 1933 рік. — У 3-х т. — Т. 3. — Торонто, 1983. — С. 389—390.

³² Б о й к о Ю. Націоналізм на східноукраїнських землях у добі Коновальця // Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1974. — С. 613.

- ³³ М і р ч у к П. Нарис історії ОУН. — Денвер, б/д. — С. 337, 339, 342.
³⁴ Там само. — С. 346.
³⁵ Там само. — С. 347.
³⁶ Там само. — С. 344—345.
³⁷ Український націоналіст. — Ч. 2—3. — 1933. — Жовтень—листопад. — С. 6.
³⁸ Тризуб (Париж). — 1933. — 6 січня. — С. 38—39.
³⁹ Центральний державний архів громадських організацій України. — Ф. 269, оп. 1, спр. 190, арк. 8 зв.
⁴⁰ Тризуб. — 1933. — 6 січня.
⁴¹ Там само. — 1932. — 19 червня. — С. 24—25.
⁴² Там само. — С. 25.є
⁴³ М а р у н ч а к М. Назв. праця. — С. 61.
⁴⁴ ЦДІАЛ. — Ф. 319, оп. 1, спр. 52, арк. 37—37 зв.
⁴⁵ О н а ц ь к и й Є. Назв. праця. — Т. 3. — С. 361—362.
⁴⁶ Там само. — С.362—363.
⁴⁷ М а р у н ч а к М. Назв. праця. — С. 52.
⁴⁸ Тризуб. — 1932. — 16 жовтня. — С. 9.
⁴⁹ М а р у н ч а к М. Назв. праця. — С. 53.
⁵⁰ ДАРФ. — Ф. 7050, оп. 1, спр. 1095, арк. 64.
⁵¹ Правда (Львів). — 1933. — 30 липня.
⁵² Мета (Львів). — 1933. — 29 жовтня.
⁵³ Вісник УГПЦ. — 1933. — 15 лютого.
⁵⁴ ЦДАВОУ. — Ф. 4465, оп. 1, спр. 1104, арк. 4 зв.
⁵⁵ Тризуб. — 1933. — 22 жовтня. — С. 38.
⁵⁶ Там само.
⁵⁷ Січ (Чикаго). — 1933. — 16 грудня. — С. 44.
⁵⁸ Там само.
⁵⁹ ЦДІАЛ. — Ф. 358, оп. 1, спр. 45.
⁶⁰ Правда (Львів). — 1933. — 27 серпня.
⁶¹ П о л о в е ц ь к и й П о л ь. Співучасники Сталіна в голодовому народобивстві 1933 р. — Мюнхен, 1955. — С. 14.
⁶² Там само.
⁶³ Тризуб. — 1933. — 12 листопада. — С. 21.
⁶⁴ Там само.
⁶⁵ Час (Чернівці). — 1933. — 18 березня.

